

Türk İş Adamların/Yöneticilerin Etiğe Yaklaşımları: Bir Uygulamanın Analizi

*

Approach of Turkish Businessmen/Managers towards Ethics: Analysis of an Application

Ramazan Orha *

Özet

Etik, felsefenin bir disiplini olmasına rağmen, bugünün iş dünyasında önemli bir yere sahip olmaya başlamıştır. İş etiğiyle ilgili Türkiye’de yazılan kitaplar ve yapılan akademik araştırmalar incelendiğinde, iş etiğine olan ilginin artmaya başladığı söylenebilir. İş etiğinin işletmelerin radarında olmasının en önemli nedenleri, ekonomik kalkınma ve küreselleşmenin sonucunda ortaya çıkmıştır. Gittikçe artan etik dışı uygulamalara karşı işletmeler, etik karar verme modellerine ihtiyaç duymaktadırlar. Batı dünyasının önde gelen fikir adamlarıyla geliştirilmiş etik kuramları ve bu kuramlardan üretilmiş etik karar verme modelleri, bizim iş dünyamızda karşılığı olup olmadığı araştırılması gereken bir konudur.

Bu makalede temel amaç etiğin, felsefi ve tarihsel arka planı incelenerek, etik kuramların iş dünyamızdaki karşılığı araştırılmıştır. Bu araştırmada altı iş adamımızla/yöneticimizle, farklı zamanlarda yüz yüze yapılan mülakatlarla “Mustafa Bey ikilemini” değerlendirmeleri istenerek, günümüz iş dünyasında ki etik kuramların yeri ortaya çıkarılmaya çalışılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Etik, Teleoloji, Deontoloji, Erdem, Etik karar verme

Abstract

Etik kavramı, ülkemizde ne olduğu konusunda kavram kargaşası yaşanmasına rağmen ahlak kavramından farklı bir yönü vardır. Etik, ahlak üzerine felsefi analizler yapmayı da içermektedir. Bununla beraber etik, ahlak ile bağıntı tamamen koparmış da değildir. Birbirleri arasındaki sınır neredeyse saydam gibidir. Her iki kavramın ortak özellikleri, birbirini içermektedirler. Etik kuramları, Batı dünyasında ortaya çıkmış ve bugünün dünyasında insanlara yön veren etik karar verme mekanizmalarını üretmiştir. Etiğin bazı kuramları, ahlaki ve insani özellikleri kapsayacak şekilde Kant ve erdem etiği savunucuları tarafından öne çıkarılmaya çalışılmıştır. Bu yönleriyle Kapitalizm’in faydacı etik görüşüne karşı bu kuramlar, etik karar vermenin insani ve ahlaki değer boyutunu savunur konuma gelmiştir. Türkiye’de yaşanan büyük ekonomik dönüşümler neticesinde, her geçen gün küresel pazara daha çok uyum sağlamaktadır. Batı dünyasına yön veren bu etik kuramların, iş dünyasında etkileri olup olmadığı önem kazanmaktadır. Öncelikle etik kavramından ne anlaşılması gerektiğini açıklayacağız. Daha sonra etik kuramların felsefi ve tarihsel analizini yapacağız.

Keywords: Socioeconomic level, LYS scores, teacher candidates.

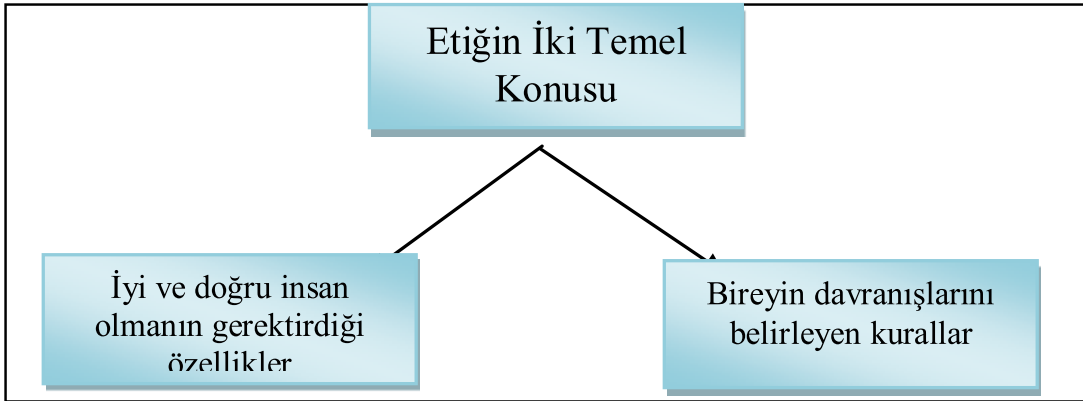
---

* Yük.Lisans Öğr.,Sakarya Üniversitesi

Etiğin Tanımı ve Ahlakla İlişkisi

Türk Dil Kurumu sözlüğüne göre etik; “felsefenin, ‘ödev’, ‘yükümlülük’, ‘sorumluluk’ ve ‘erdem’ gibi kavramları analiz eden, ‘doğruluk’ veya ‘yanlışlık’ ile ‘iyi’ veya ‘kötü’yle ilgili ahlaki yargıları ele alan, ahlaki eylemin doğasını soruşturan ve iyi bir yaşamın nasıl olması gerektiğini açıklamaya çalışan bir felsefe disiplini” olarak tanımlanmaktadır (http://www.tdkterim.gov.tr/bts/, erişim tarihi: 18.12.2012). Etik, ahlak ile ilişkili olmasından dolayı birinin nerede başladığı, diğerinin nerede bittiği hususunda fikir ayrılıklarına sebep olmaktadır.

Etik sözcüğü, köken olarak eski Yunanca bir sözcük olan “ethos” sözcüğünden gelir. İlk anlamıyla “bir canlının barındığı, sığındığı yer, ortam” anlamına gelen *ethe*’nin tekili olarak “ethos” sözcüğü de karakter, huy demektir. Yunanca *ethos*’un Latincesi *mos*, *mos*’un çoğulu da *mores*’tir. Latince de bu sözcük, hem *töre* hem de *karakter* anlamını içermektedir (İyi, 2011, s.5).

Şekil 1: Etiğin temel konuları

Kaynak: Hayri Ülgen ve Kadri Mirza, İşletmelerde Stratejik Yönetim, Arıkan Basım yayınları, 4.baskı, Ekim 2007, s.441)

“Ethics” sözcüğüne paralellik gösteren “moral” ise, gelenek ve alışkanlık veya karakter anlamına gelen Latincedeki “mos, mores” sözcüğünden gelmektedir. “Moral” olarak ifade edilen ahlak, insan eylemlerinin veya karakterinin iyiliği veya kötülüğünü, doğruluğunu

veya yanlışlığını muhakeme etme ile ilgili inançlardır. Bu bağlamda ahlak, iyiliğin standartlarına uygun olarak davranmayı esas alan, fiziksel veya somut etkilerden çok psikolojik etkiler ışığında gerçek bulgu ve kanıtlardan ziyade güçlü olasılık veya olumlu inanca dayanmaktadır. Öte yandan “ethics” olarak ifade edilen ahlak ise, ahlak ilkelerine ilişkin felsefi çalışma olarak tanımlanabilir. Bu disiplin, yalnızca doğru veya yanlışın ne olduğu değil, aynı zamanda ahlaki ödev ve yükümlülüğün ne olduğuyula da ilgilenmektedir (Özgener, 2009, s.5).

Yaran, (2010, s.11-12)’a göre ise “hulk” manasında ahlak, dini-manevi değerlerle iç içe geçmiş bir terimdir. Bu yönüyle ahlak, etik ile farklı anlamlara sahiptir. Felsefi bir etkinliği göz önüne sermek ve bu alana dikkat çekmek için etik veya ahlak felsefesi kavramlarının kullanılmasında sakınca yoktur. İngilizce de ahlakın pratik yönünü ortaya koymak için “morality”, felsefi ve teorik kısmını ortaya koymak için “ethics” kullanılır. Yukarıdaki tanımlamalar ışığında aşağıdaki bir tabloya ulaşılabilir;

Tablo 1 Etik ve Ahlak Sözcüklerin Kökleri

Türkçede Karşılığı	Yunanca Kökü	Latince Kökü	İngilizce Kökü	Yunanca Anlamı	Arapça Kökeni
Etik	Ethos, ethikos	-----	Ethics	Karakter, Huy	-----
Ahlak	-----	Mos, Mores	Morality	Karakter, Huy Gelenek, Görenek, Alışkanlık, Töre	Hulk ¹

Yukarıdaki tanımlamalardan anlaşılacağı gibi, etik ve ahlak arasında anlam farkı olmasına rağmen, bütünüyle birbirlerinden ayrı anlamlara sahip değildirler. Etik ve ahlak kavramların sözcük anlamlarına bakılırsa neredeyse aynı kavramlar oldukları anlaşılabilir. Doğan Özlem, bu

¹ Ahlak kelimesi Kur’an’da geçmemekle beraber hulk veya huluk kelimesi, bir yerde adet ve gelenek, bir başka yerde de ise, ahlak ve huy manasında olmak üzere iki ayette -Şuara 26/137 ve Kalem 68/4- geçmektedir. Bkz., C. Kiraz. *Kur’an’da Ahlak İlkeleri*, s.31.

kavram karışıklığını “her etiğin bir ahlak ve her ahlakın da bir etik içerdiğini söyleyerek” netleştirmektedir (Özlem, 2007, s.209-238).

Etik kavramını ve ahlakla olan ilişkisini açıkladıktan sonra, etik kuramlarından “Teleolojik”, “Deontolojik”, “Erdem” ve “Rölativist” kuramları açıklamaya çalışacağız.

1. TELEOLOJİK ETİK TEORİLERİ

Teleolojik sözcüğü, Yunancada “amaç”, “erek”, “hedef” anlamına gelen “telos”dan türetilmiştir. Teleoloji de amaçları, sonuçları ve hedefleri konu edinen disiplin olarak kabul edilir. Teleolojik teoriler, ahlaki eylemin değerini belirleyen şeyin, eylemin ürettiği sonuç olduğunu öne sürer. Bir kimsenin son derece iyi olması ya da ahlaki ilkelere uyması, yükümlüklerinin kulak vermesine rağmen, eğer ahlaki eylemin sonucunun, kişiye veya eylemden etkilenenlere zarar veren kötü ve olumsuz sonuç olması durumunda, eylemin, ahlaki bakımdan kesinlikle yanlış olacağını savunan teleolojik teoriler aynı zamanda “sonuççu etik” öğretileri olarak da bilinirler. (Cevizci, 2008, s.15).

Frankena, (2007, s.36–37)’göre, teleolojik teoriler, ahlak olarak neyin doğru, yanlış, yükümlülük vb. olduğuna ilişkin temel ya da nihai kriterin ya da standardın, meydana getirilen ahlaki olmayan değer olduğunu söyler. Doğrudan ya da dolaylı yoldan başvurulmuş şey, üretilen iyinin karşılaştırma miktarı, daha doğrusu, kötüye kıyasla üretilen iyinin oranıdır.

Teleolojik etik kuramının genel özelliklerinden bahsettikten sonra, onun en önemli öğeleri olan, “etik egoizm” ve “faydacı etik” kuramlarının özelliklerinden bahsedeceğiz.

A. FAYDACI ETİK

Faydayı temel alan bu görüşün, 18.yüzyılda kendini göstermeye başlayan bir görüş olmakla birlikte, temelleri ilkçağ döneminden alır. Bu düşüncenin yapı taşlarını, haz ve hazza bağlı mutluluk düşüncesi ile

sofistlerin erdem anlayışına dayandırıldığı söylenebilir. Faydacılık adıyla bilinen bu yaklaşım, Jeremy Bentham (1748-1832) tarafından temeli atılmış daha sonra James Mill (1773-1836) ile John Stuart Mill (1806-1873) tarafından geliştirilmiştir (İyi, 2011, s.34).

Faydacılık, “en yüksek iyi”nin ve “iyiliğin” kapsamı içine hangi değerlerin konumlandırılmış olduğuna bağlı olarak farklılaşan türleri vardır. Tarihsel olarak bakıldığında, politik olarak siyasi liberalizm ve etik teorisi olarak faydacılığa hakim formunu veren Jeremy Bentham ve John Stuart Mill faydacılığına “klasik faydacılık” adı verilir. Bununla birlikte klasik faydacılığı çok çeşitli nedenlerle eleştiren George Edward Moore, Hasting Rashdal, Stephen Toulmin ve John Rawls çağdaş faydacılık olarak değerlendirilir (Cevizci, 2008, s.192).

Faydacı öğretiler, çok büyük ölçüde Yeniçağ İngiliz Felsefesinden çıkmış öğretilerdir. 20. yüzyılda İngilizce konuşan ülkelerde, Anglo-Sankson dünyasında ortaya çıkan pragmatizm ve operasyonelizm gibi öğretilerde büyük ölçüde faydacı öğretilerin devamıdır. Faydacı öğretilerde, hazcı öğretiler gibi insan doğası gereği bencil ilgi ve eğilimlere sahip bulunduğu ve onun bu bencil istek ve eğilimlerini, bedensel ve ruhsal ihtiyaçlarını ile tutkularını doyurarak mutluluğa erişebileceğini temel alır. Fakat insanlar bencilce istekleri, doğaya karşı savaşta birbirleriyle birlikte yaşama yani toplumsallaşmalarını gerektirmiştir. İşte bu yüzden insanlar, kendi bireysel mutluluklarına ancak toplumsallık durumunu ve karşılıklı yarar düşüncesini ekleyerek ulaşabilirler. Bencillik ve özgecilik birbiriyle bağdaştırılmadığı sürece, bireysel ve toplumsal mutluluktan söz edilemez. Burada etiğin görevi, bu iki olguyu birbiriyle bağdaştırmaktır (Özlem, 2010, s.70-74).

Bentham’ın faydacılığı niceliksel, Mill’in faydacılığı ise niteliksel bir yapıda olduğu kabul edilir. Frankena, (2007, s.72)’e göre, Bentham’ın faydacılığını şu şekilde açıklamaktadır; Bu görüş, çok net bir şekilde, yaptığımız her şeyde ulaşmamız gereken ahlaki amacın, bir bütün olarak dünyada kötüye kıyasla en büyük oranda iyiyi üretmek olduğunu ya da iyiyeye kıyasla mümkün olan en az oranda kötüyü üretmek olduğunu

söyler. Bu iyi ve kötü olan her şeyin niceliksel ya da en azından matematiksel olarak ölçülebilme ve birbirleriyle oranlanabilme özelliğine sahip olması demektir. Bentham, yedi boyutu kullanarak zevklerin ve acıların hedonistik matematiksel hesabını yapar: Yoğunluk, süre, keskinlik, yakınlık, verimlilik, saflık ve büyüklük.

Bentham, bu hesaplama yardımıyla bireysel ya da kolektif bir davranışın ahlakiliği hakkında bir kriter geliştirdiğine inanmıştır. Ona göre zevkler kişiden kişiye değişir. Kimileri entellektüel zevklere sahipken, kimileride basit fiziki ihtiyaçlarından yukarı çıkamayabilir ama bu hiç önemli değildir. Önemli olan kişinin en çok ne yapmaktan zevk aldığıdır (Arslan, 2005, s.15). Bentham faydacılığı, iyiyi hazza, iyiliği de haz veren şeye eşitlediğinden hazcı faydacılık olarak da bilinmektedir (Cevizci, 2008, s.192).

Fakat Mill, meşhur bir sözü ile buna itiraz etmiştir; “Karnı doymuş bir domuz olmaktansa, aç bir insan olmak; doyurulmuş bir aptal olmaktansa, doyumsuz bir Sokrates olmayı tercih ederim” demiştir. Mill “Faydacılık Nedir” adlı yazısında faydacılığının bazı noktalarına açıklamalar getirmeye çalışmıştır. Mill’e faydacılığı, “her şeyi hazza, hem de kaba bir hazza indirgeyen” bir anlayış ve “kişinin kendi mutluluğuna ilişkin” bir kavram olarak değerlendirilmesinin yanlış olduğunu ifade etmiştir. Ona göre faydacılık söz konusu olduğunda “en büyük mutluluk düşüncesi” ve kişinin yalnızca kendi mutluluğu değil herkesin birlikte mutluluğunu içermelidir. İnsanoğlu, yüzyıllardır devam etmekte olan “iyi ve mutlu” yaşamın ne olduğu veya “iyi ve mutlu” şekilde “nasıl yaşanılacağını” sorusunu çözmekle uğraşmışlar ama bir türlü açıklık getirememişlerdir. Mill’e göre bunu çözenin yolu ise “iyi ve kötü” birbirinden ayırmanın yegane ölçüsü “fayda” kavramında bulunmaktadır. “Eylemlerimizin doğruluğu bize verdikleri mutlulukla ölçülmelidir” diyen Mill, iyiliğin ne olduğunu bilmek içinde en yüksek mutluluğu bir çıkış yolu olarak görmüştür (İyi, 2011, s.35). Mill’in faydacılığı da, iyiliği mutlulukla eşdeğer olduğunu kabul ettiği için mutlulukçu faydacılık olarak da bilinir (Cevizci, 2008, s.192). Mill ile

Benthem'in faydacılık anlayışları arasındaki farklar aşağıda tablo halinde gösterilmiştir;

Tablo 2: Eylem ile Kural Faydacılığın Arasındaki Farklar

	Jeremy Benthem Eylem Faydacılığı	J.Stuart Mill Kural Faydacılığı
Temel Sorusu	Benim bu durum ya da koşul altında, bu şekilde davranmam eylemden etkileneceklerin genel iyiliğini nasıl etkiler?	Hangi kurallar herkes adına en büyük iyiyi sağlamada bize yarar sağlar?
Odaklandığı temel kavram	Haz	Mutluluk
Hazların sınıflandırılması	Niceliksel. Bütün hazlar eşittir.	Niteliksel. Hazlar arasında ayırım vardır
Ahlaki konumu	Evrenselleştirilemez	Kısmen bazı durumlarda evrenselleştirilebilir öğelere sahiptir.
Ahlaki özneye yol gösterecek yöntem	Ahlaki düzen yoktur, bireyler eylemlerini duruma göre değerlendirir.	Ahlaki düzeni sağlamada kurallara göre önem verilir.
Temel ilke	Yarar ilkesi; en yüksek sayıda en büyük mutluluk	

Kaynak: Ahmet Cevizci, *Etiğe giriş, paradigma yayıncılık, 2.baskı, 2008, s.190-194*

Faydacılığın, İngilizce konuşan modern dünyada uzun süreli olarak etkili olmasının en önemli nedeni, 17.yüzyıldan itibaren güç kazanan kapitalizmin etik görüşü olması ve onunla piyasa teorisi arasında kavramsal ve tarihsel ilişkiler bulunmasıdır (Cevizci, 2008, s.190).

B. ETİK EGOİZM

Etik egoizm, psikolojik egoizm'e ²dayanarak, herkesin başkalarının çıkarlarını dikkate almaksızın kendi çıkarları peşinde koşmasını normatif olarak öne sürer. Başka bir anlatımla psikolojik egoizm, insanların eylemlerini betimleme getirdiği yerde etik egoizm, onu bir adım daha ileri götürerek "insan yalnızca kendi çıkarlarını dikkate alan

² Psikolojik egoizm, insan varlıklarının özleri ya da doğaları itibarıyla, daima kendi menfaatlerine olacak şekilde hareket ettiklerini; bütün eylemlerinin yegane amacının, eylemi gerçekleştiren kişinin yararına olan şeyin hayata geçirmek olduğunu; eylemin her türünün bencillik duygusundan kaynaklandığını ifade eder. Bkz., A.Cevizci, *Etiğe Giriş*, s.95-97.

bir varlık olmalıdır” diyerek ahlaki bir yargı ve ideal ortaya koyar. Yani, herkesin sadece kendi iyiliği gözetmesi ve kendi çıkarlarını gözeterek, yaşamında en yüksek iyiye yalnızca kişinin kendi tüm tatminlerini (arzuları, istekleri, hazları, ihtiyaçları ve amaçları) gerçekleştirerek ulaşabileceğini herkeste olması gereken bir ahlaki değer olarak sunar. Psikolojik egoizm, betimleyici olduğu halde, etik egoizm normatif bir etik türü olur. Çünkü insanın nasıl davranması gerektiğini belirten etik kurallar koyar (Cevizci, 2008, s.98-99).

Frenkena, (2007,s.43)’e göre ise, etik egoizm, Samuel Butler’ın “ben-sevgisi” ve Freudcuların “ego” dedikleri şeyin etiğidir. Ona göre etik egoist olan birinin, gündelik anlamları içinde, bencil veya çıkarıcı olması gerekmediğinin bilinmesi gerekir. Etik egoist, bir etik teoridir; bir eylem modeli ya da karakter özelliği değildir ve uygulamada, alçakgönüllü ve özverili olmakla bağdaşır. Etik egoist yaşamını sürdürürken, teorisine uygun hareket etse bile, yine de normalde bencil, narsist veya çıkarıcı davranması gerekmez. Aslında etik egoist’in böyle davranması, bunun onun için uzun vadede kendi yararına olup olamayacağını bağlı olması yani uygulanacak “en iyi politika” olarak düşünmesi bağlıdır.

Etik tarihi boyunca etkili olan bazı filozofların, etik egoizmle ilgili düşünceleri, günümüz dünyasının şekillenmesinde büyük öneme sahip bazı insanları etkilemişlerdir. Örneğin, Schumacher’in “Küçük Güzeldir” adlı eserinde, bugünkü iktisadın biçimlenmesi büyük etkisi olan Keynes’in, bencillikle ilgili şu cümlelerini bize aktarır (Schumacher, 2002, s.16-17); “...fakat ayağınızı denk alın! Bütün bunların gerçek olması için zaman henüz gelmedi. En azından daha bir yüzyıl boyunca kendimizi ve başkalarını iyinin kötü, kötününse iyi olduğuna inandırmalıyız; çünkü kötü işe yarar, iyi işe yaramaz. Açgözlülük, tefecilik ve ihtiyatlılık daha bir süre için tanrılarımız olmaya devam etmelidirler. Çünkü ancak onlar bizi ekonomik gereksinimlerin tünelinden günışığına çıkarabilirler.” Keynes böyle diyerek iktisadi kalkınmanın en önemli ögesi, bencillik olduğunu ifade etmektedir.

Bir başka örneği Lord Shaftesbury (1671-1713) ile Bernard de Mandevilla (1670-1733) arasında geçen, etik egoizm tartışmasında görmekteyiz. Shaftesbury göre, bencil ve özgecil güdüler insanın doğasında vardır. Bu iki nitelik olması gereken düzeyde olduğu sürece birbirini tamamlar. Bencillikle ile özgeciliğin uyuşması, insana özgü bir durumdur. Farklı oranda hiç uyuşmadan oluşan birliktelik ise, hayvanlarda vardır. Evren nasıl uyumlu bir bütünsel, insanda öyle olmalıdır. Erdemli insan uyumlu bir bütün olarak yetişmiş insandır (Hançerlioğlu, 1995, s.253). Shaftesbury, aslında Hobbes'in etik egoizm karşı, erdemli insan niteliğini ortaya koymaya çalışmıştır. Bir yandan egoizm kabul ederek diğer yandan alturizm ile denge kurmaya çalışmıştır. Mandevilla ise, "Arılar Efsanesi Kitabı" ile Shaftesbury "The Moralist" adlı yapıtında ele aldığı insan anlayışına cephe alır. Hikaye şu şekilde başlar; erdemsizlikle zengin olmuş bir arı düşünürü, bu genel erdemsizliği gözleyerek, "erdem elden gidiyor, halimiz ne olacak" diye haykırmaya başlamış. Bu kuşkuya gün gittikçe diğer arılarda ortak olmuş. Bütün arılar erdemliliği özlemeye başlamış. Bunu gören Zeus, onların bu nankörlüğünden ötürü hiddetlenmiş. Hepsini bir çırpıda erdemli hale getirerek cezalandırmış. Erdemli arıların kovunu ıssız bir çöle dönmüş. Mahkemeler kapanmış, yargıçla ekmeksiz, papazlar aç kalmış; devlet memurları işsizlikten bunalmaya başlamış. Her arı azla yetinmekte olduğundan, kimse çalışmaz olmuş. Sadece gerekli olan işler yapılmaktaymış; herkesin tutumlu olduğu, aşırı zevklerinden sıyrıldığı, başkalarını kıskanmadığı ve pek azla doyduğu için çok az şey gerekliymiş. Bunun sonucunda işsizlik artmış. İyi arılar savaş güçlerini yitirdiklerinden düşmanlar onları kolayca avlar olmuş. Hayatta kalanlar bir ağaç kovuğuna kaçarak canlarını kurtarabilmişlerdir... Mandevilla, refahın ancak kötülüklerden doğduğuna inanıyordu. Ona göre; erdemsizliklerimiz olmazsa, toplum gelişemez ve yok olur. Erdemsizlikler, insanı ileriye götüren bir kamçıdır. Bencillikle kamçılanmayan adam miskin olur ve ne kendine ne de topluma fayda getirmez (Hançerlioğlu, 1995, s.253-254).

İşadamları için organizasyonu tümünü etkileyecek kararlar vermede, kişisel çıkar ve faydanın önemli bir rolü vardır. Belli bir noktaya kadar her işadamı, kişisel çıkarını artırma peşine düşer ve kendi başarısını artırmanın yolu bulmaya çalışır. Bu iş anlayışı, egoist yaklaşım olarak ifade edilir. Bu egoist yaklaşım, aynı zamanda faydacılığı etkiler. Çünkü kişisel çıkarının peşine düşmek, bir yandan da toplam iyiliğin artırılması fikrini, diğer taraf dan da toplumun iyiliğini geliştirmede rekabet kurallarının yerleşmesi fikrini kapsamaktadır. Klasik kapitalist Adam Smith (1723-1790) bu görüştedir. Smith, eğer iş adamları kendi çıkarını artırma peşine düşerse, bu toplumun iyiliğinin artmasına hizmet edeceğini ifade etmektedir. Gerçektende, Smith, sadece bencilliğin peşinden gitmenin, büyük ekonomik gelişmeler sağlayarak, toplumun gelişmesini sağlayacağını inanıyordu. Smith bu görüşlerini “Milletlerin Zenginliği” kitabında, kişisel çıkar ile toplumsal fayda yani egoizm ve faydacılık arasındaki etkileşimi şu şekilde ifade etmektedir;

“Her birey devamlı olarak sahip olduğu sermayesini, en avantajlı olacak şekilde kullanmanın yollarını bulmaya çabalar. İlk bakışta sadece onun yararına hizmet edecekmiş gibi gözüken bu durum, aslında onun sermayesini toplumuna en yararına olacak şekilde kullanmasına yönlendirir. Her birey bu yüzden sahip olduğu sermayesi sonuna kadar kullanır. Bu da en büyük değeri üretir yani doğal olarak her bireyin emek harcayarak kazandığı paranın vergisini, toplumuna karşılık olarak verir. Genellikle bireyin için önemli olanın, ne kamu yararını gözetmek ne de kamu yararın artırılmasına sebep olacak bilgi üretmektir. Onun asıl ilgilendiği kendi güvenliğini sağlamaktır ve kendi kazancına odaklanmaktır. Kendi çıkarının peşinde koşmak, bireyin toplumun refahını için çabalamasından daha fazla toplumun gelişmesine katkı yapar.”

Bugünün iş dünyası, Smith’in görüşlerine katılmakla birlikte işletmelerin sosyal sistemin parçası olduğu ve rekabeti düzenleyici kurallarının da gerekli olduğu düşüncesini kabul etmektedirler. Aynı zamanda, kurulmuş kurallar içinde hareket ederek kendi çıkarları

peşinde olmanın, bu sosyal sisteme en fazla katkıyı yapacak olan, en iyi yol olduğunu da kabul etmektedirler. Bunu “sınırlı egoizm” olarak da ifade edilebiliriz. Bu kavram bir yandan kendi çıkarı peşinde koşmayı, bir yandan düzenleyici kurallar koyarak, iş dünyası içerisinde egoizm kalmasını ifade eder (Shaw ve Barry, 1997, s.66-67).

Teleolojik etiğin kapsamına giren etik kuramları açıkladıktan sonra, bu etiğin karşısında yer alan “deontolojik etiğin” genel özelliklerinden bahsedeceğiz. Bu etik türü hiç kuşkusuz “Kant” tarafından en iyi şekilde savunulmuş ve şekillendirilmiştir.

2. DEONTOLOJİK ETİK

Yunancada deon, “ödev” anlamına gelmektedir. Yunanlılar deon’u, bir yasa veya hükümlülükten çıkan, ona bağlı ve ilişkin olan durum, hareket tarzı olarak tanımlıyorlardı. “Deontoloji” terimi ilk kez Bentham’ın 1834 tarihli aynı adlı kitabında kullanmıştır (Özlem, 2010, s.75).

Teleolojik etiğin tam karşısında yer alan deontolojik etik, eylemin sonucundan ziyade doğru eylem problemi üzerine odaklanır. Ahlaki eylemin doğruluğunu ya da yanlışlığını, ahlaki ödevin yerine getirilip getirilmemesi üzerine belirlendiğini öne sürer. Ahlakta eylemin sonucundan ziyade, eylemin temelindeki niyet, ilke ve gerçekleştirdiği ödevin önemli olduğunu öne süren deontolojik etik, insanın akıllı ve sorumlu bir varlık olarak yerine getirmesi gereken ödevleri olduğunu, ahlak anlayışının odağına yerleştirir. (Cevizci, 2008, s.16–17). Deontolojik teoriler ile teleolojik teoriler arasındaki farklar aşağıdaki tabloda şu şekilde özetlenebilir;

Tablo 3. Teleolojik teoriler ile Deontolojik teoriler arasındaki farklar

TELEOLOJİK TEORİLER	DEONTOLOJİK TEORİLER
Ahlaki eylemin sonuçları üzerine yoğunlaşır.	Ahlaki eylemin doğruluğu veya ödevde uygunluğu üzerinde yoğunlaşır.
Ahlaki eylemin sonuçları hesaba katılarak yapılması gerektiğini öne sürer.	Ahlaki eylemi, belli bir ilkeye dayandırarak veya yapılması gerçekten doğru oldukları için yapılması gerektiğini öne sürer.

Ahlaki eylemin ölçütünü, haz ve mutluluk gibi ölçütlerle ortaya koyar.	Ahlaki eylemin ölçütünü, eşitlik, tarafsızlık ya da evrenselleştirilebilirlik gibi formel ölçütlerle ortaya koyar.
En yüksek sayıda, en yüksek mutluluğu tek ölçüt alınır.	Bir veya birçok ölçütü temel alır.

Kaynak: Ahmet Cevizci, *Etiğe giriş, paradigma yayıncılık*, 2.baskı, 2008, s.15-17

A. KANT'IN ETİĞİ

Deontolojik etik, en sistematik biçimiyle Kant tarafından savunulmuş ve temellendirilmiştir. Kant'a göre bir eylemin değerlendirilmesi, eylemin sonucuna (teleolojik) göre değil, ahlakın öngördüğü biçimsel yapıya uyup uymamasına bağlıdır. Bu biçimsel yapının merkezinde ödev duygusu, iyi istenç (irade), evrensellik ve otonomi³ yer alır. Bir başka ifade ile eylemin mutluluk ve mutsuzluk yaratması önemli değildir. Kant'ın ahlak felsefesinde temel amaç, iyinin ve kötünün, doğrunun ve yanlışın "Ne olduğunu" belirlemek yatar. Kant, "Ne yapmalıyız?" sorusu etrafında yoğunlaşır. Bu sorunun ötesine geçerek uymamız gereken maksimler veya eylemlerimiz için gereken temel ilkelere ulaşmaya çalışır. Ona göre dünyada en mutlak iyi, ödev bilinci ve ahlak yasanına saygıyla ortaya çıkan "iyi isteme" dir. Bir ahlaki eylemin doğru olması, o eylemin ödevden veya ahlak yasasına göre yapılmasına bağlıdır (Yazıcı, 2007, s.144-145). Kant ahlakını, dört başlık altında toplamak mümkündür. Böylece gereksiz kavram çokluğunun önüne geçilmiş ve konunun bütünlüğü de sağlanmış olur. Bu başlıklar şunlardır (Kılıoğlu, 1988, s. 199);

- a. İyi isteme (veya istenç)
- b. Ödev kavramı

³ Ahlak yasası kendisine boyun eğilen dış bir yasa değil, tersine insan özbenliğinden, kişiliğinden çıkan, kendi kendisine buyurduğu bir yasadır. Ahlak yasası bakımından insan, hem yasa koyucu, hem de yasaya boyun eğici durumdadır. Bu nedenle ahlak yasasına boyun eğen birey, kendi koyduğu yasaya uymakta, dolayısıyla kendi kendinin egemeni olmaktadır. Ayrıca bundan başka bir varlığa boyun eğmemiş bulunmaktadır. Otonomiden anlaşılması gereken budur. Bkz., İ. Kılıoğlu, *Ahlak ve Hukuk İlişkisi*, s.206

- c. Ahlak yasası (veya buyruğu)
- d. Özgürlük (irade özgürlüğü, ahlaki özerlik)

İyi isteme kavramı

Aristoteles'ten beri, ahlaki anlam içinde olduğumuz kendi başına ya da amaç olarak "iyi" ile başka bir şey için iyi olan ya da araç olarak "iyi" ayırımını, daha doğrusu koşulsuz ve mutlak "iyi" ile koşullu "iyi"yi temeline alan Kant, "Ahlak Metafiziğinin Temellendirilmesi" adlı eserinde, dünyada kendi başına mutlak ve koşulsuz olarak "iyi" olan tek şeyin "iyi isteme" olduğunu öne sürer (Cevizci, 2008, s.178–179). Ona göre:

"Dünya da, dünyanın dışında bile, 'iyi isteme' den başka kayıtsız, şartsız sayılabilecek hiçbir şey düşünülemez. Anlama yetisi, zekâ, yargı gücü ve adı ne olursa olsun düşüncenin diğer doğa vergisi yetenekleri ya da mizacın özellikleri olarak yüreklilik, kararlılık, tasarlananda sebat, çeşitli bakımlardan iyi ve istemeye değerlerdir kuşkusuz; ama bu doğa bağışlarını kullanacak olan 'isteme' ve bundan dolayı karakter yapısı 'iyi' değilse, son derece kötü ve zararlı olabilir. 'İyi isteme' etkilerinden ve başardıklarından değil, konan herhangi bir amaca ulaşmaya uygunluğundan da değil, yalnızca 'isteme' olarak, yani kendi başına iyidir... Talihin özel bir cilvesiyle veya üvey ana muamelesine uğramış bir doğal yapının cimri donanımından dolayı bu 'iyi isteme', amacını gerçekleştirilmede güçsüz kalıyorsa; harcadığı en büyük çabaya rağmen hiçbir şeyi başaramıyor ve yalnızca 'iyi isteme' olarak kalıyorsa; yine de bir mücevher gibi, kendi tüm değerlerini kendinde taşıyan bir şey olarak, kendi başına parıldar." (Kant, 2009, s.8–9).

Kant'a göre iyi isteme kendi başına iyi ve değerlidir. Ona göre bu kavram, kendi başına saygı görmeğe layık ve başka hiçbir amacı olmaksızın "iyi" olan bir kavramdır. Kant'ın yukarıda saydığı birçok değer ve doğa vergisi özelliklerin, "iyi isteme" olmadan zararlı ve kötü olabileceğini ifade etmektedir. "İyi istemeyi" bir mücevhere benzetip onun kendi başına değerli olduğunu ve ona tarihsel süreç

içerisinde gerekli değeri verilmeyip, ikinci plana itilse de, yine de onun kendi başına değerini koruduğunu düşünmektedir. İyi istemenin anlaşılır kılınması ve geliştirilmesi için Kant, ödev kavramına başvurmuştur. Ona göre, eylemlerin bütün değerini belirleyen daima hep üste duran ve her şeyin şartını oluşturan bu “ödev kavramı”, “iyi istemeyi” de içermektedir. Ödev kavramı, “iyi isteme” kavramını bazı öznel kısıtlamalar ve engeller ile beraber içerirse de, bütün bunlar onu gizlemek ve tanınmaz duruma getirmekten uzak olup, aksine onu daha açık ve belirginleştirir. Onun daha iyi parıldayıp seçilmesini sağlamaktadır (Kılıoğlu, 1988, s. 200).

Ödev kavramı

Kant’a göre ödev: “Yasaya saygıdan dolayı yapılan eylemin zorunluluğudur” diye tanımlamaktadır (Kant, 2009, 14). Kant, hangi tür eylemlerin ödev olup olmadığı veya ödevde yönelik eğilimden kaynaklandığını açıklamak için bakkal örneğini verir (Yazıcı, 2007, s.145);

a. Ödevde aykırı eylemler: Bir bakkalın müşterilerine farklı fiyat uygulaması, ödevde aykırı bir davranıştır. Çünkü böyle bir eylem, dürüstlük ilkesiyle bağdaşmamaktadır. Bu eylemlerin ahlaki olmadığı açıktır.

b. Ödevde uygun olan eylemler: Bir bakkalın deneyimsiz müşterisini aldatmaması ödevde uygundur. Zeki bir tüccar çok alışveriş yapıldığı yerde, herkes için değişmez bir fiyat koyar. Öyle ki bir çocuk, başka herkes gibi, ondan alışveriş yapar. Dolayısıyla insanlara dürüstçe hizmet edilir. Ancak bu, tüccarın bunu ödevden dolayı ve dürüstlük ilkesinden dolayı yaptığını inanmamız için yeterli değildir (Kant, 2009, s.9).

c. Ödevden dolayı olan eylemler: Bir bakkal ödevden dolayı yani herkese eşit davranılması gerektiğine inanıyor aynı zamanda dürüstlük ilkesini kabul ediyorsa ve bundan dolayı eylemde bulunuyorsa hem ödevde uygun hem de ödevden dolayı yapıyordur.

Kant'a göre ahlaken değerli sayılması gereken eylemler, her şeyden ilk olarak, ödevden dolayı yapılmış eylemlerdir. Burada ödevde uygun olan eylemler bile yeterli değildir, ödevden dolayı olmak önemlidir. Bir eylem hiçbir eğilim duymadan veya hiçbir baskı altında hissedilmeden, yalnız ve yalnız ödevden dolayı yapılırsa o zaman ahlaksal bir değer taşır. İkinci olarak ise, ödevden dolayı yapılan eylem, ahlaksal değerini, onunla ulaşılabilecek amaçta bulmaz, onu yapmaya karar verdiren maksimde bulur. Üçüncü olarak, ödev yasaya saygıdan dolayı yapılan eylemin zorunluluğudur (Yaran, 2010, s.90-91).

Ahlak yasası

Ahlak yasası, tıpkı doğa yasası gibi, istinasız herkes için buyrulan, üstelik hiçbir istisna kabul etmeyen evrensel; tüm insanlar için geçerli olan genel geçer yasadır. Kant' a göre, bir insanın eylemlerin ahlaki bir değere sahip olacağı, onların ahlak yasasından kaynaklanması, yasaya duyulan saygının eseri olmaları gerekir. Ona göre eylemin ahlaki değeri, onların fiili veya tasarlanmış sonuçlarından değil, fail ya da öznenin eyleminde kullandığı maksimler den gelir. Kant ahlak yasası olarak belirlediği maksimler, kategorik ya da kesin ve hipotetik ya da koşullu buyruklar diye ikiye ayırır (Cevizci, 2008, s.182). Kategorik buyruklar üç temel maksim üzerine kurulmuştur. Bunlar, evrensellik, insan kişiliğine saygı ve otonomi'dir (Kıllıoğlu, 1988, s.206). Kant, bütün ahlaki eylemlerin göz önünde bulundurulması gereken üç temel maksimi şu şekilde ifade eder (Çüçen, 1999, s.319–320);

Birinci maksim; “Öyle davran ki, davranışın temelindeki ilke, tüm insanlar için geçerli olan evrensel ilke veya yasa olsun.” Bu ilke bize bir davranış da bulunmadan önce, bu davranışı herkes için isteyip istemeyeceğimizi sormamızı istemektedir (Evrensellik ilkesi).

İkinci maksim; “Öyle davran ki, iraden, kendisini herkes için geçerli olan kurallar koyan bir yasa koyucu olarak hissetsin!” Bu kurala göre

Kant, iradenin otonom olduğunu ve bir yasa koyucu gibi davranabileceğini vurgular (Otonom ilkesi).

Üçüncü maksim; “İnsanlığı, kendinde ve başkalarında, bir araç olarak değil de, her zaman bir amaç olarak göreceğ şekilde davran!” Bu ilke ile Kant, insanları değer koyucu olarak görmeyi yanı sıra onları en yüksek değer yapmaktadır. Başkalarını kendi davranışlarına amaç yapmamayı kendine amaç yaparak, onların senin gibi akıllı bir varlık olduğunu kabul etmek gerektiği ifade etmektedir (İnsan kişiliğine saygı).

Yukarıda ifade edilen koşulsuz veya kategorik buyruklar, başka bir amacın aracı olarak değil, bizatihi kendisi için kabul edilip hayata geçirilen koşulsuz buyruklardır. Buyruğu koşulsuz yani kategorik kılan, onun hiçbir doğal unsura ya da nedene dayanmaması, buyruk kılan şeyde, onun eylemi yönlendiren bir yasa, fakat özgürce, nedenlerden, koşullardan ya da amaçlardan bağımsız olarak konmuş bir yasa, üstelik en yüksek yasa olmasıdır (Cevizci, 2008, s.183–184).

3. ERDEM ETİĞİ

Erdem, ahlakın en temel kavramlarından biridir. Bu nedenle dinlerin ve klasik felsefecilerin en fazla vurguladığı ahlaki değerdir. Türkçede erdem önceleri “artam” şeklinde söylenmiştir. Artam’ın “artmak” fiilinden geldiği hatırlandığında “artam” veya “erdem’in” insanda fazladan bulunması gereken bir kapasite olarak anlaşıldığı açıktır. Bu nedenle erdem kavramı, her türlü üstünlük ve fazilet için kullanılmıştır. Arapçada fazilet olarak karşılığının olması, erdem’in bir fazlalık ve üstünlüğü işaret ettiğini gösterir (Kök, 2012, s.75). Slote’ye göre, erdem ahlakı, “yükümlülük”, “hak”, “gereklilik” ve “ahlaki yanlış” gibi deontik kavramlar yerine “iyi” veya “yetkin” gibi aretik kavramları esas alır. Eylemlerin ve seçimlerin değerlendirilmesinden çok eyleyenlerin, iç motiflerine ve karakter özelliklerine vurgu yapar (Yazıcı ve Yazıcı, 2009, s.232’den alıntı).

Yaran, (2010, s.405)'e göre, erdem etiğine tarihsel yolculuğu içinde bakıldığında kısmen Sokrates ve Platon ve Özellikle de M.Ö 4 yüzyılda Aristoteles ile başladığı kabul edilir. Erdem etiğinde Platon'un etkili olduğu yön ise, dört temel erdem görüşüdür. Onun tasnif ettiği erdemler: "hikmet", "cesaret", "iffet" ve "adalet"ten ibaret dört temel erdem kuramı, hem İslam ahlak felsefesini hem de Hıristiyan ahlak felsefesini, ortaçağ başlarından günümüz dünyasına kadar az veya çok etkilemeyi başarmıştır. Fakat erdem etiği konusunda asıl önemli görülen filozof olarak, Aristoteles kabul edilir.

Erdem etiği, söz konusu olan iki etik anlayışına: Faydacılık ve Kantçılığa alternatif olmaya çalışır. Temeli Aristoteles'in erdem anlayışına kadar uzanan bu görüş, yirminci yüzyıl filozoflarından G.E.M Anscombe tarafından geliştirilmiştir. Yüzyılımızdaki temsilcisi ise Alasdair McIntyre'dir. Faydacılığın sadece faydayla ilgilendiği, ahlaki eylemi başka her şeyden tecrit ederek, onu eylemden etkilen herkesin mutluluk ya da yararını en yüksek düzeye çıkaran eyleme eşitlediği halde erdem etiği, eyleyenle ilgilenerek, ahlaklı bir karaktere sahip olmanın önemine vurgu yapar. Ve yine erdem etiği, Kantçılığın kategorik buyruğuna ve ahlak yasasına karşı çıkar. Kantçılığın eyleyenin motivasyonunu ve karakterini önemsememesini eleştirerek, eyleyenin kendi duygusal dünyası ile birlikte başkalarına yönelik duygularına ayrı bir önem verir. Erdem etiği, gelenekten kopan evrenselliğin hiçbir şeye yaramayacağı inancıyla, evrensel olana karşı yerel ve manevi olanı, genel olana karşı özgül olanı, soyutlanmış olana karşı cisimleşmiş olanı, bireye karşı cemaatin etik değerlerini, rasyolaniteye karşı ahlaki duyarlılığı savunur (Cevizci, 2007, s.278-279).

Erdem etiğinde, eylemi yaparken uyulan kural ve içinde taşınılan niyet ya da eylemin sonucunda elde edilenden ziyade, eylemde bulunacak kişinin karakterinin ahlaki gelişimine önem verilir. Bu etik anlayışına göre, örneğin, yardımseverliği gibi bir erdemi, bireye, alışkanlık yolu ile aşılması önemli yer tutar. Başka bir ifade ile önemli olan, karakter eğitimi ve güzel huy sahibi olmaktır. Erdem etiği antik

çağda birçok filozof tarafından ele alınsa da, Aristo, erdem etiğini, en kapsamlı şekilde analiz etmiştir. Aristo, erdemlerin edindiğimiz iyi alışkanlıklar olduğunu ve kazanılıp geliştirilebileceğini savunmuştur. Önemli bulduğu 11 erdemi analiz eden edip vurgulayan Aristo, çoğu erdemini iki aşırı karakter özelliğinin arasında orta yerde bulunduğunu görüşündedir. Ona göre orta noktayı bulmak elbette zordur fakat aklımızın yardımıyla uç kesimlerden orta noktaya doğru gidilebilir (Yaran, 2010, s.35–36).

Erdem ahlakına göre, bireyde bulunan erdemler veya iyi özelliklerin gelişmesi ve ilerlemesi ahlakiliğin kaynağı olarak kabul eder. Eğer kişi ahlaksız özelliklerinden arınmış ve erdemli ise iyidir. Erdem ahlakı, ahlaki karar, yargı ve yaşamın nesnel yeterliliklerinin kaynağını, mutlak olan ve mutlak olana giden değerlerle iç içe olduğunu göstererek, din-ahlak birlikteliğini ve gerekliliğini çağrıştırmıştır (Kök, 2012, s.75).

4. ROLETİVİST TEORİLER

İlkçağ felsefesinde sofistler, her şeyin ölçüsü insan olarak insanı kabul etmek suretiyle ahlak felsefesine rölativist bir anlayışı hakim kılmışlardır. Bunun tabii sonucu olarak ahlak kuralları toplumdan topluma, kültürden kültüre hatta bireyden bireye fark edecektir. İlk defa Sokrat, her sahada kesin bilgiyi reddeden bu anlayışa karşı, tümevarım metodunu geliştirerek, kavramların genel geçer bir tarifine ulaşmayı ve sofistlerin rölativist anlayışını aşmayı denemiştir. Sokrat başlayan bu etik görüşe göre, ahlakın akılla temellendirilmesi gerekmektedir (Kılıç, 2009, s.15). Genel anlamıyla rölativizm, “ahlaki plüralizm” olarak da adlandırılmaktadır. Bu yaklaşıma göre, toplumsal düzende bir değil, daima birden çok ahlak normları ve ilkeleri mevcuttur (Aktan, 2004, s.26).

Rölativistlere göre, etik davranış kavramı, bireylerin ve toplumların deneyimlerinin sonucu olarak öznel bir nitelik taşır. Rölativist kavramı kendi içinde, betimleyici, metaetik ve normatif rölativizm olarak üç

şekilde ele alınır. Betimleyici rölativizm, kültürleri gözlemlemekle ilgilidir. Farklı kültürlerin sergiledikleri, normlar, gelenekler ve değerleri gözlemleyerek, o kültüre ait gerçek bir tanımlamaya ulaşmaya çalışır (Ferrell, Fraedrich ve Ferrell, 2011, s.160).

Normatif etik rölativizme göre, bir ahlaki ilkenin doğru olup olmaması, kişinin bakış açısına bağlıdır. Bu yaklaşıma göre, belirli bir ahlaki ilkenin biri için doğru, diğeri için yanlış olabileceğini iddia eder; hiç kimse anlamlı bir biçimde, birinin ilkesinin doğru ve onun tersini yapan içinde yanlış olduğunu öne süremez. Bu anlayışta her ikisi de doğrudur (Peffer, 2001, s.272). Normatif rölativizm, bireylerinin görüşlerinin diğerkilerin görüşleri kadar iyi olduğunu kabul eder. Bu yönüyle normatif rölativistler, bireylerin mantık seviyeleri ile ilgilenir (Ferrell, Fraedrich ve Ferrell, 2011, s.160). İnsanların kendi kültürel değerlerine, daima uymak zorunda olup olmamalı veya yaşadıkları yerlerdeki ülkelerin değerlerine kendilerini benimseyip benimsemedikleri gibi sorularla ilgilenir. Örneğin, Roma da yaşıyorsan Romalılar gibi davran! (Ford, 2001, s.52).

Meta-etik rölativizm ise, insanların olayları değerlendirirken kendi perspektiflerinin baktıklarından, sonuç olarak değer sistemleriyle, bireysel özellikleri arasında ortaya çıkacak çatışmaları da değerlendirecek nesnel bir karar verme mekanizmalarına sahip olamayacaklarını kabul eder. Buna göre etik kurallar, kültürlerin kendine özgü özelliklerine göre şekil alır. Meta-etik rölativiste göre, etik ikilemleri çözecek metot yoktur. Eğer bir metot varsa da bu sadece birkaç durumda geçerli olabilir (Ferrell, Fraedrich ve Ferrell, 2011, s.160). Meta-etik rölativizme göre, ahlaki olarak doğru ya da yanlış olanı kanıtlayacak kesin bir yöntem yoktur. Bu yaklaşıma göre herkes mükemmel biçimde akılcı, kavramsal olarak net, olgulara hakkında tam bilgiye olarak bilgilenmiş ve ahlaki bakış açısını benimsemiş olsa bile doğru ya da yanlış belirlenemez (Peffer, 2001, s.272).

Etik rölativizm altında yatan varsayımlar, kaçınılmaz bir biçimde "etik septizme" yönelir. Çünkü etik rölativistler, etik ikilemleri çözme

konusunda geçerli veya geçersiz olacak bir önermede bulunma konusunda başarısızdırlar. Bu yönüyle faydacılık ve kantçılık, etik problemleri çözme konusunda daha az kötümserdir (Ford, 2001, s.70).

5. ETİK KURAMLARININ ETİK KARAR VERME MODELİ ÜZERİSİNDEKİ GÖSTERİMİ

Etik teorileri, bireylerin etik karar verme stiline üzerindeki etkisi, iki faktörle gerçekleşir. Forsyth, bu faktörleri idealizm ve rölativizm olarak ikiye ayırır. İdealizm: Bireyin, başka bireylerin iyiliğini düşünme eğilimi tanımlarken; rölativizm ise, bütün durumlarda geçerli olmaktan ziyade, belli durumlarda geçerli olan ilkelere vurgu yapan bir eğilimi taşır. Yüksek idealizm düzeyine sahip bireyler, başkalarına zarar vermenin her zaman önlenebileceğine inanırlar. Düşük rölativizm ve yüksek idealizm düzeyine sahip bireyler, bütün durumlarda geçerli olabilecek etik normlardan veya hipernormlar'dan bahsederler. Bununla beraber yüksek rölativizm düzeyine sahip bireyler, her durumda geçerli olabilecek ilkelere inanmazlar. Her durumun kendine özgü şartlarına göre karar verirler. Araştırmalara göre yüksek idealizm düzeyine sahip bireylerin, etik davranmaya daha fazla eğilimli oldukları ve etik dışı davranışlara karşı tepki gösterdiklerini ortaya koymuştur. Bununla birlikte, yüksek rölativizm sahip bireylerin etik dışı davranışlara yönelimine daha fazla eğilimi oldukları da değerlendirilmektedir (Trevino ve Nelson, 2011, s.76).

Forsyth göre, yüksek rölativizm- düşük idealizm, bireyi “etik egoizm” götürür. Etik egoistlere göre, bireylerin, kendi davranışlarını referans alabileceği herhangi bir ahlaki kural yoktur. Ahlaki değerlendirmeler, kesinlikle kişinin kendi perspektifine göre şekil alması gerektiğine inanırlar. Bu anlayış, öznel yaklaşım olarak da bilinmektedir (Forsyth, 1980, s.176).

Fletcher göre ise, yüksek rölativizm- yüksek idealizm ise, bireyleri “idealist septisizme” götürür. Buna göre etiksel davranış, “iyi” ya da

“doğru”ya göre değil, başkalarını sevmeye dayalı olarak kavramsal uygunluğa uygun olarak gerçekleşir. Durumsalçı yaklaşım olarak bilinen bu anlayış, kesinlikle hiçbir ahlaki kurala inanmazlar. Her durumun kendi içinde bireysel olarak değerlendirilmesi gerektiğine inanırlar (Forsyth, 1980, s.176).

“Düşük rölativizm- yüksek idealizm”, bireyleri deontolojik etiğe götürür. “Düşük rölativizm- düşük idealizm ise, teleolojik-faydacı etiğe götürür. Yukarıda tanımlanan kavramları aşağıdaki gibi bir şekilde gösterebiliriz;

		RÖLATİVİZM	
		YÜKSEK	DÜŞÜK
İDEALİZM	YÜKSEK	Etik (idealist) septizm; evrensel değerleri kabul etmez. Karşılaştığı her durumda analiz ederek en iyi sonucu veren davranışı gerçekleştirir. (Durumsalçı yaklaşım)	Deontolojik etik; evrensel değerlerin izlenmesiyle en iyi sonuca ulaşılabileceğini savunur. (Evrenselci Yaklaşım)
	DÜŞÜK	Etik egoizm; evrensel değerlerden kabul etmez. Kendi kişisel değerlerinden ve yaklaşımından hareketle olaylara yaklaşır. (Öznelci yaklaşım)	Teleolojik-faydacı etik ⁴ ; ahlaki değerleri kabul eder fakat en fazla sayıda en fazla iyinin üretilmesi için değerler feda edilebilir. Etiğe, pragmatik yaklaşır. (İstisnacı-pragmatik yaklaşım)

Şekil 2 Etik Kuramların Sınıflandırılması

Kaynak: Donelson R. Forsyth, A Taxonomy of Ethical Ideologies, Journal of Personality and Social Psychological, Vol.39, No.1, P.176, 1980.

Etik karar verme stilini daha iyi anlamak için şu örneği verebiliriz: Örneğin muhasebe kayıtlarında hile yapmak. Hile yapmak, “durumsal yaklaşım” da bulunmaya eğilimli bir yönetici (yüksek idealizm ve yüksek rölativizm) için, o şartlar altında en iyi sonucu üretmek adına gerekli ise, hile yapmayı tercih eder. “Şartlar böyle gerektirdi” diye kendini teselli eder. Hile yapmaya, “özel yaklaşım” da bulunmaya eğilimli yönetici

⁴ Bu yaklaşımda daha çok, John Stuart Mill ile ilişkilendirilen, kural faydacılığından bahsedilmektedir. Modelde etik kuramlarından “erdem etiği” gösterilmemiştir.

(düşük idealizm-yüksek rölativizm) için ise, hile yapmak kişisel değerleri arasında yer alıyorsa yani kişiliğine ait bir özelliği ise öyle davranır. Hile yapmak, “evrenselci yaklaşım”da bulunan yönetici (yüksek idealizm-düşük rölativizm) ise, ahlaki kurallara zarar vereceğinden kesinlikle hile yapmayı reddeder. Hile yapmak, “pragmatik yaklaşım”da (düşük idealizm-düşük rölativizm) bulunan yönetici için ise, ahlaki kurallara ters olması bakımından, “eğer en fazla sayıda en fazla iyilik etmek uğruna ahlaki kurallar istisna edilebilir” diye düşünür (Forsyth ve Pope, 1984, s.1365–1366).

Araştırmalara göre, idealist düşünme ile etik karar verme arasında pozitif korelasyon olduğunu ve rölativist düşünme ile etik karar verme arasında negatif korelasyon olduğunu göstermektedir (Ferrell, Fraedrich ve Ferrell, 2011, s.152).

ARAŞTIRMA

İş dünyasında aktif olarak çalışan altı görüşmecimizle yapılan mülakatta, onlara Teleolojik bakış açısını ortaya koyan “Mustafa Bey ikilemi” örneği sorulmuştur. Bu örnek olay, “Hartman ve Desjardins’in, Business Ethics” kitabından (sayfa 101–104) faydalanarak hazırlanmıştır. Bu araştırmada kullanılan yöntem ise ahlakın iki önemli unsuru olan “hal ve meleke” kavramlarını üzerine kuruludur. Kınalızade’nin ahlak tanımıyla bu iki kavram arasındaki farkı şu şekilde açıklayabiliriz; “ahlak, fikir ve düşünceye muhtaç olmadan, fiillerin kolaylıkla ortaya çıkmasına sebep olan bir melikedir.” Kınalızade’nin bu tanımında ortaya çıkan iki kavram vardır; bunlar, “hal ve meleke” kavramlarıdır. İnsandaki özellikler gülmek ve utanmak gibi yerleşik olmayıp hemen kayboluyorsa, buna “hal” denir. Cömertlik ve cesaret gibi kaybolmayıp yerleşik durumdaysa, buna da “meleke” denir. Meleke, insan yapısında yerleşik olduğundan, “huy” tarifini de melekedeki almıştır. Melekenin en büyük özelliği ise, herhangi bir zorlama olmadan fiillerin nefis’den kolaylıkla

çıkmasıdır. Bunu bir örnek ile açıklarsak; bir insan nadiren birilerine cömertlikle bulursa veya cömert davranmayı adet haline getirirse fakat bunu kendini zorlayarak yapıyorsa, bunlar onu cömert huylu yapmaz. Çünkü devamlı olarak ortaya çıkan bir fiil veya kendiliğinden kolaylıkla çıkan bir fiil, her iki durumda da yoktur (Oktay, 2011, s.107–108). Bu örnek olay karşısında görüşmecilerimizin tutum ve davranışlarını “hal” üzerine ortaya çıkan değerlendirmeler olarak kabul ediyoruz. Görüşmecilerimiz “huy veya melekeleri” üzerinde değerlendirme yapmak bu araştırmanın konusu değildir. Bununla beraber “hal” üzerine çıkan değerlendirmelerin “meleke” hakkında da fikir verebileceğini de kabul ediyoruz. Bu açıklamayı yaptıktan sonra, örnek olay karşısında görüşmecilerimizin bakış açısını incelemeye başlayabiliriz.

ÖRNEK OLAY

“Mustafa Bey, işletmesini büyütme amacıyla yurtdışına açılmaya karar verir. Gelişmekte olan ülkelerin birinde tekstil alanında faaliyete başlar. Yapılacak bazı işlerde ara eleman olarak 8–12 yaşları arasındaki çocuklara yer verir. Çünkü çocuk işçilerin için ödediği ücret primi düşük olacaktır. Mustafa Bey, çocuklara iş vermenin fakirlik içinde yaşayan ailelere ek gelir kaynağı olduğundan, aile ekonomisine katkı yaptığını düşünür. Bu yüzden, yaptığı işin ahlaken doğruluğuna inanır. Kendisini eleştirenlere karşı “Ben onlara iş vererek, onları kötü alışkanlıklar edinmesinden koruduğum gibi, ailelerine ek gelir sağlıyorum” diyerek kendini savunur.”

Aşağıda görüşmecilerimizle yapılan mülakatlarda verdikleri cevaplar bulunmaktadır.

1. görüşmeci: Doğru değil. Bu işin rakamla, maliyetle, hatta ek gelir sağlamakla ilişkisi yok. Şimdi bunlar, doğru gibi inanılıyor ama doğru değil. Tasvip etmiyorum Mustafa Beyi. İnsanlar ya inandıkları gibi

yaşarlar ya da yaşadığına inanmaya başlarlar. Bu öyle bir şey. Mustafa Bey yaşadığı o anki şeye inanmaya başlamış. Yani büyük manzarayı kaçırıyor. Büyük manzarada o çocuk orda olmaması lazım. Gerçekten yapılacaksa eğitilecektir, öğretilenecektir. Ve onun eline kalem alma süreci vardır. Ve yine tornavidayı alma süreci vardır. Zamanında vereceksin onu, gerekli olduğunda. Yoksa birbirine karıştırırsın. Bütünün içerisinde doğru değil bu. Çocuklar süreç olarak orda değil daha. Bu, çocuğun zihinsel yapısını da değiştirir, geleceğini de, hayata bakış açısını da.

2. görüşmeci: Burada, niye ailelerini çalıştırmıyor da çocukları çalıştırıyor? Buna “az para vereyim” diye çocuk çalıştırıp da büyük çalıştırmıyorsa, doğru değil. Nike firmasının böyle bir problemi var biliyorum. Vietnam da yapıyor böyle. Şu kapitalist mantığa karşıyım; “aşırı kar, ne olursa olsun.” Burada çocuk 2 dolara, babası 3 dolara çalışıyorsa, 2 dolara bunu çalıştırma külliyen zaten hatalı. Ben o Nike firmasından örnek vereyim. Nike firmasının Çin’den çıkışı, “4 dolar” diyelim. Perakende satışı, 60 dolar. Sen 4 dolar zaten mamul ettiğin bir şeyi, çok yüksek fahiş karlarla satıyorsun. “Sen daha fazla kazanayım” diye çocukları çalıştırıyorsan, üstelik 1 dolar eksikliğine, bunu yapıyorsan; bu yanlış.

3. görüşmeci: Burada Mustafa beyin düşüncesinde bir istismar olduğunu düşünüyorum. Çünkü çocuklara iş veriyor, ailelerine iş vermiyor. 8-12 arasındaki çocukların çalışmasında ulvi bir amaçtan ziyade, düşük prim ödemekten kaynaklandığını düşünüyorum. 8-12 yaş arasındaki çocuk çalıştırılmaz. Ben burada istismar görüyorum. 8-12 yaş arası çocuk çalışmaya müsait değil, oynaması gerekir. Sevgi görmesi gereken ve eğitilmesi gereken bir yaş. O yaşı, siz başka şeyle değerlendirirseniz doğru yapmamış olursunuz.

4. görüşmeci: Bu enteresan bir konu. Burada da o yaşlardaki çocuğun temel alması gereken şey eğitimidir. Eğitim zamanındalar ama yaz tatillerinde, boş zamanlarında çocukların iş kültürüyle böyle bir mecburi çalışma gibi değil de, iş ortamını öğrenmek için hele staj gibi çalışmalarda doğal olanın, faydalı olanın bu olduğunu düşünüyorum.

Bu çocukları 30 yaşına kadar işyerine sokmuyorsun. Ondan sonrada adamı sokuyorsun, sudan çıkmış balık gibi oluyor. 50 yaşında iş öğrenmeye başlıyor. O da olmuyorlar. Çocuklarımızı buradaki tarzda değil de, iş ortamı, iş kültürünü sevdirmek için iş ortamlarında bulundurmanın faydalı olduğunu düşünüyorum. 8-12 yaş aralığındaki çocukların temel bilmeleri gereken şey, eğitim olması lazım. Ama hayatla birlikte bir eğitim. Bunu da dikkate almak lazım. Üniversiteyi bitirsen de geliyorsun çırak olarak başlıyorsun. Eğitilmende zor oluyor. Ağaç yaşken eğilir, bazı şeylerin oluşmuş oluyor.

5. görüşme: Şimdi burada çelişki var. Yani buradaki küçük yaştaki çocukları, eğer bunlara ödenen ücretler düşük olduğu için tercih ediyorsa, bu ayrı bir şey. Bu çocukları sadece ücretleri düşük olduğu için tercih ediyorsa, bu çok doğru bir şey olmayabilir. Ama “bu çocuklar işsizdir, bunlar gidecek tinerci olacak, ya da suç örgütlerinin kullanacağı oyuncak olacak, ben bunları alayım, muhafaza edeyim, muhafaza ederken de çalıştırayım” diyorsa bu olumsuz bir şey değil. Bu çocukları, ailelerine ek gelir sağlasın, aileleri yoksuldur diye istihdam ediyorsa, onda da bir şey yok. Ama zaten pek çok ülkede yasalarla önlenmiş bir şeydir. Bazı uluslararası veya multinational şirketlerin coğrafyaya göre davranış şekillerinde farklılık var. Yani biliyoruz ki ILO çalışma standardını kabul eden bizim gibi ülkelerde, bazı markaların bu tür bu yaşlarda insanları çalıştırıp-çalıştırılmadığını denetlediğini biliyoruz. Ama bunu Çin’de yapmadıklarını da, biliyoruz. Bunun onlara sağladığı nedir? Aynı markanın, aynı ürünü hep artık Çin’den veya Vietnam’dan ya da Kamboçya’dan aldığını, çocuk işçileri çalıştırdıkları ülkelerden aldıklarını biliyoruz. Çünkü ucuza maliyetleri var. Dolayısıyla bunu sadece onların ahlaki standartlarına bırakarak, bu iş bir yere getiremeyiz. Benim kanaatime göre, bu yaştaki insanlar sadece ucuz oldukları için çalıştırılrsa, bunlara zulüm etmiş oluruz. Ahlaki bir şey olmaz bu. Bir kere ağır işte çalıştırırsanız, fiziki olarak gelişmezler, büyümeyizler ve onların zihinsel gelişmelerini engellemiş olursunuz. Onların başka yönden gelişmesine engel olmuş olursunuz. Özellikle, insan hakları ihlallerinin

çok yoğun olduğu ülkelerde, bu multinational şirketler sadece maliyetlere bakıyorlar. Özellikler kız çocuklarını, çok küçük yaşta çalıştırıyorlar. Çünkü onları daha rahat kontrol ediyor, daha az ücretle çalıştırıyor. Ama o toplumun çökmesine sebep oluyor.

6. görüşmeci: Burada Mustafa bey ne iş yapıyor, o önemli. 8-12 yaşındaki çocuklara yer verir. Çocukların çalışması meselesi, olumsuz bakılması gereken bir konu olarak düşünmüyorum. Bende çocukluğumda çalıştım. Bundan zarar görmedim. Bu bence Batı'nın bize birazda dayatması. Sanayi devriminde İngilizler, küçücük çocukları altlarına ateşler yakarak bacaları temizleme hikayesine dayanır bu. Bu kadar ahlaksızlardır. Belki o yüzden bu tarz bir şey geliştirdiler. Ben hatta çocuklarının iş eğitiminin 12-13 yaşlarında başlamasının çok faydalı olduğunu düşünüyorum. Çünkü ağaç yaşken eğilir. Çocuklar 15-16'yı geçtikten sonra, onlara bir meslek kazandırmak daha zordur. Bu eğitim nasıl olacak? Bu adam ne iş yaptırıyor orada? Çocuğa sırtına bir şey yükleyip, 8 yaşındaki çocuğa yük mü taşıtıyor? 8 yaş düşük bir yaş, o ayrı bir olay ama belki basit bir iş yaptırıyor, bir bant yapıştırıyor, belki ne bileyim basit ve onun kaldırabileceği bir yük bu. Bunu ona iş olarak veriyor, karşılığında para ödüyor. Üç kağıt değil bu. Çokta bence iyi niyetli bir davranış olur bence. Çünkü o aileye de katkı sağlar, yardımda bulunur ama canını okuyacak şekilde, ağır bir yükü, kaldıramayacağı yükü, o çocuğunun sırtına yükleyerek, bende bunun parasını veriyorum, kardeşim diyemez. Hiçbir insana bu yapılmaz zaten, sadece 8-12 yaş sınırı da değil. Yani o çocuğun kaldırabileceği, makul, basit işler vardır; verirsin. Bunun karşılığında gelir elde eder. Çokta güzel bir şey olur bence. Çocuğun eğitimini engellemeyecek şekilde, günde 1 saat, yarım saat ne bileyim zarfın ağzını kapatır, o çocuk. Basit bir iştir, bunun karşılığında çocuğa, 10 lira, 20 lira para verirsin. Harçlık verirsin. Ne olacak kötü bir şey değildir ki bu. Çocuk para kazanmayı öğrenir. Aksine iyi bir şeydir, eğitimidir bu aynı zamanda. Okumakla beraber götürebilir. Makul ve kaldırabileceği olmak kaydıyla, belli bir seviyede iş yapmasını bence hiçbir şekilde yanlış olmadığını düşünüyorum. Para

kazanmak ve para kazanmayı öğrenmek, de ayrı bir şey. Belki bu, çocuğa para kazanmayı da öğretir. Bu okumasına da engel olmasın. Hani balık tutmayı öğretir. Okumasına da en olmasın bu iş. Şu da var yani, ailesi o kadar fakirdir ki, çocuğun okuyacak durumu yoktur zaten. Öyle bir imkanı yoktur. Çin de var yani. O çocuğa sen vermezsün başkası verecek yani. Belki o çocuğa iş vererek, daha ağır bir işte çalışmasını da engellemiş olacaksın. Onun karşılığında abartılı iyi bir maaş da verebilirsin mesela. İyi niyetini gösterirsin. Çocukların çalışması olayına ben, batıların baktığı gibi bakmıyorum. O biraz kaçak güreşmenin bir sonucu yani. Ben o kadarda açıkçası duygusal oldukları düşünmüyorum. O kadar duygusal olsalardı ben, Batıların kaç tanesinden duydum; “çocuğum bana şu kadara mal oldu” dedi. Belçikalı diyor ki; “Benim 3 tane çocuğum var. En büyüğü şu kadar paraya mal oldu” diyor. Biz böyle hesap yapar mıyız? Allah aşkına. Ve adam;” 18 yaşından gitmesini istiyor, bana yük oluyor zaten” diyor. Böyle bir bakışı olan Batı, 8 yaşındaki çocuğa; “niye iş yükledin mi” diye düşünür mü sizce? Düşünmez tabii. Batıda aile sistemi çöküyor maalesef. Kimse evlenmiyor. Bu biraz kilisenin etkisinden de kaynaklanıyor. Onu ben biraz didikledim, Almanya’dayken. Almanların %40 dinsizdir, bunu biliyor musunuz? Kimliklerinde dinsiz yazar. Bunlar inançsız oldukları anlamına da gelmiyor aslında. Onu da öğrendim. Kimliğine dinini yazdırdığı zaman, kilise vergisi ödemek zorunda kalıyor. Kiliseye vergi ödüyorlar. Birçoğu da vergi ödememek için, dinsiz yazdırıyor. Evlenmiyorlar, niye evlenmiyorlar? Beraber yaşamayı tercih ediyorlar. Gene kilisenin vebali var burada. Kilisede evlenmek, pahalı. Bugün atıyorum, 10000 tl para vereceksiniz, nikahı kıydırmak için. Adam; “niye o kadar para vereyim, birbirimize saygı duyuyoruz, beraber yaşıyoruz” diyor. Ne zaman çocuğu oluyor, o zaman evleniyor çoğu. Çocuğu olsa bile evlenmeyenlerde var. Bu kilise sistemi bunları buraya getiriyor. Zorluyor onları, kimliklerine dinsiz yazdırmaya ve beraber yaşamaya. Çünkü orada resmi nikah, kilise nikahı.

SONUÇLARIN DEĞERLENDİRİLMESİ

Yukarıdaki örnekte anlatılan Mustafa Bey ikilemi, “Teleolojik etiğin” bakış açısını ortaya koymaktadır. Teleolojik etiğe göre, ahlaki eylemin doğruluğu ve yanlışlığı, işin sonucuna göre değerlendirme yapmaktır. Bu örnekte, hem doğrudan hem de dolaylı yoldan başvurulmuş şey, üretilen iyinin karşılaştırma miktarı, daha doğrusu, kötüye kıyasla üretilen iyinin oranıdır. Buradaki örnekte olduğu gibi Mustafa Bey, kendi yaptığı davranışının sonucu haklı görmektedir. Mustafa beye göre eylemin ahlaki değeri, doğrudur. Çünkü ona göre, fayda itibarıyla üretilen iyi miktarı, kötü miktarına göre daha fazladır. Mustafa beye göre, iyi miktarı belirleyen şeyler; onları kötü alışkanlıklar korumak, prim ücretini az ödemek ve ailelerine ek gelir sağlamaktır. Kötü miktarı belirleyen şeyler ise; yaşları 8-12 arasında değişen çocukları işçi olarak çalıştırmaktır. Teleolojik yaklaşımın en önemli sorunu, uzun dönemli bir bakış açısına sahip olmaması ve her durumda uygulamaya çalıştığı ‘fayda-maliyet ilişkisi’ yüzünden yanlış fikirler üretmesidir. Uzun dönemde bu çocukların eğitimden alıkonması, çocukların beşeri kapasitesini geliştirememesine sebep olacaktır. Özellikle az gelişmiş veya gelişmekte olan ülkelerin en önemli sorunu, yetişmiş beşeri sermaye olmamasıdır. Mustafa beyin temel amacı, rekabet etmede gelişmekte olan ülkelerin ucuz işçi avantajından yararlanarak işletmesini, dolayısıyla da karını artırmak istemesidir. Bunun için prim ücreti az olan işçi gurubunu seçmek, bu yolda bir araç olacaktır. Bu örnekte Mustafa beyin, kendi vicdanının ürettiği duygusal dünyaya ve onu eleştirenlere karşı geliştirdiği, iyi bir savunma mekanizması olduğunu da görmekteyiz. Bu savunma mekanizması, kendi vicdanı karşı (çocuklara iş vermenin, fakirlik içinde yaşayan ailelere ekonomik katkı yapması) ve çevreye karşı da (onları kötü alışkanlıklar edinmesinden koruması) şeklinde fikirler üretmiştir. Bütün bu fikirler ile Mustafa Bey, kendi kendini aklamıştır. Bu sonuçlara göre Mustafa Bey, ahlaken doğru bir şey yaptığını düşünmüştür.

Deontolojik veya Kantçı yaklaşımla bu örneği değerlendirilirse; çocuk işçilerin haklarını (eğitim hakkı, oyun oynama hakkı gibi.) ihlal ettiğinin den dolayı, iyi sonuçlar üretseler bile, onları çalıştırmamız gerektiğini bize söyler. Çünkü bu yaklaşıma göre, yalnızca ekonomik büyümenin veya üretimin toplum için faydasını düşünerek onları çalıştırmamız, onların haklarını çiğnemek olarak kabul değerlendirir. Çocuk işçi kullanımının altında yatan aslında onları birer araç ve nesne olarak görmektir (Dasjardins ve Hartman, 2011, s.101-104). Bu yönüyle Kant'ın **üçüncü maksimi** olan; "İnsanlığı, kendinde ve başkalarında, bir araç olarak değil de, her zaman bir amaç olarak göreceğ şekilde davran!" yani insan kişiliğine saygı ilkesiyle de çatışmaktadır. Dolayısıyla Mustafa beyin yaptığı davranış, insanın temel hak ve hürriyetlerini ihlal etmektir. İnsanın temel hak ve özgürlüğü onun doğası gereğidir. Bu yüzden, bu hakları korumak da herkesin görevi olur. Böyle bir ahlak kuramı sadece genel bir çerçeve verebilir, ancak belli durumlar karşısında "nasıl davranmamız" gerektiğine ilişkin bir şey söylemez. Çünkü Kant'ın tanımladığı ahlak buyrukları fazla soyut ve içerikten yoksun olmalarından dolayı, bir eyleme yol göstermezler. Kantçı etiğe göre de, çocuk işçi çalıştırmak, bu ahlak buyruğuna ihlal etmek demektir. Bu yaklaşıma göre kesinlikle çocuk işçi çalıştırılmazdı. Fakat bu etik yaklaşım, çocuğun ve ailesinin durumu değiştirebilecek reçeteler ortaya koyma noktasında, erdem etiğine göre daha gönülsüzdür.

Erdem etiğine göre Mustafa bey, temel erdemlere sahip kişiliği yoktur. Bu yaklaşıma göre, temel erdemlere sahip bir birey; adalet, cömertlik, yardımseverlik gibi temel erdemleri odak noktasında olan bir karar verme mekanizmasına sahiptir. Erdem etiğine göre şunları yapılırdı; iş niteliğini değiştirebilir, başka alternatif iş etütleri geliştirebilirdi; örneğin, çocukların annelerine veya ailesinden daha büyük bir yaş gurubuna iş verebilirdi; yoksulluk sınırı içinde yaşayan anne, babası veya diğer yaşı büyük kardeşlerine vb. kişilere, çocuğun çalışmasına gerek kalmayacak şekilde iyi bir ücret de verebilirdi; çocukları çalıştırsa bile bu eğitimi aksatmayacak derecede ve basit olacak

bir iş, iyi niyete ve erdem düşüncesine dayanarak onları çalıştırabilir ve bunların karşılığını yüksek ücretlerle ödeyebilirdi; Mustafa bey, bu sorunlu durum karşısında bir yandan da işletmesinin sosyal sorumluluğunun neler olduğunu belirleyebilirdi. Yoksulluğun kötü bir durum olduğunu bilen Mustafa Bey, cömertlik veya yardımseverlik erdemlerini kullanarak bu durumdan ahlaki bir biçimde kurtulmayı başarabilirdi.

Her iki etik görüşte konuyu ele almamış olan Mustafa beyi, görüşmecilerimizin aşağıdaki nedenlerden dolayı eleştirmişlerdir;

	Eleştiriler	Etik türü
Mustafa beyin davranışı;	Doğru değil. <i>“İnsanlar ya inandıkları gibi yaşarlar ya da yaşadığına inanmaya başlarlar”</i> ...Mustafa bey yaşadığı o anki şeye, inanmaya başlamış... Gerçekten yapılacaksa eğitilecektir, öğretilenecektir. Ve onun eline kalem alma süreci vardır...	Erdem etiği/Deontolojik etik (Takip edilmesi gereken altın kural veya erdem yönünden- Hz. Ali'ye ait bir söz - ve Eğitim hakkı)
	Burada niye ailelerini çalıştırmıyor da çocukları çalıştırıyor? Doğru değil. Az para vermek için çalıştırıyorsa doğru değil... Şu kapitalist mantığa karşıyım; aşırı kar ne olursa olsun.	Erdem etiği/Deontolojik etik (Adalet erdemi/ilkesi, hak ilkesi)
	...İstismar olduğunu düşünüyorum. Çocukların çalışmasında, ulvi bir amaçtan ziyade, düşük prim ödemekten kaynaklandığını düşünüyorum. Sevgi görmesi gereken ve eğitilmesi gereken bir yaş. O yaş, siz başka şeyle değerlendirirseniz doğru yapmamış olursunuz.	Deontolojik etik (Sevilme hakkı, eğitim hakkı ve insanın araç olarak kullanılması yönünden)
	...8-12 yaş aralığındaki çocukların temel bilmeleri gereken şey, eğitim olması lazım.	Deontolojik etik (Eğitim hakkı yönünden)
	...Benim kanaatime göre, bu yaştaki insanlar sadece ucuz oldukları için çalıştırılırsa, bunlara zulüm etmiş oluruz. Ahlaki bir şey olmaz bu... ILO çalışma standart'ını kabul eden bizim gibi ülkelerde... İnsan hakları ihlallerinin çok yoğun olduğu ülkelerde, bu multinational şirketler sadece maliyetlere bakıyorlar... Bu çocukları, ailelerine ek gelir sağlasın, aileleri yoksuldur diye istihdam ediyorsa, onda da bir şey yok.	Erdem etiği/Deontolojik etik (ILO standardı ve insan haklarının ihlali ve yardımseverlik erdemi yönünden)

	<p>...Çocuğa sırtına bir şey yükleyip, 8 yaşındaki çocuğa yük mü taşıyor? 8 yaş düşük bir yaş, o ayrı bir olay ama belki basit bir iş yaptırıyor, bir bant yapıdırıyor... Çocuğun eğitimini engellemeyecek şekilde, günde 1 saat, yarım saat ne bileyim zarfın ağzını kapatır, o çocuk. Basit bir iştir. Bunun karşılığında çocuğa, 10 lira, 20 lira para verirsin. Harçlık verirsin... Onun karşılığında abartılı iyi bir maaş da verebilirsin mesela. İyi niyetini gösterirsin.</p>	<p>Erdem etiği/deontolojik etik (Eğitim hakkı, iyi niyet, cömertlik ve yardımseverlik erdemi yönünden)</p>
--	---	--

Görüşmecilerimizin tamamı teleolojik bakış açısı yukarıdaki nedenlerden dolayı reddetmişlerdir. Görüşmecilerimiz bu örnek olayı, erdem ve deontolojik etik ölçülerine göre değerlendirerek ahlaki bulmamışlardır. Deontolojik etik yaklaşıma göre yapılan değerlendirmelerde, en çok çocuğun “eğitim hakkının” elinden alınmış olmasına dikkat çekmişlerdir. Erdem etiği yönünden de “yardımseverlik” erdemi öne çıkararak; çocuğun ailesinin yoksul olması, çocukları kötülüklerden korumak, çocukları koruyup gözetmek ve ailelerin bütçeleri katkı yapmak için, çözüm aramaya sevk etmiştir. Burada karıştırılmaması gereken bir konuda, görüşmecilerimiz aile şirketi olmasından dolayı devamlı olarak iş hayatı içinde yetişmiş olmalarıdır. Küçük yaşta babalarıyla veya yakınlarıyla işe başlamaları, bugünkü iş hayatı ile ilgili olarak kendilerine çok fazla katkı sağladığı düşünülmektedirler. Hatta çocuklara 12–13 yaşlarından itibaren iş dünyasına, eğitimlerini etkilemeyecek şekilde, örneğin staj, haftasonu vb. başlamalarını önermektedirler. Görüşmecilerimiz etik ve ekonomik yaklaşımların, birbiri üstüne gelebileceğini düşünülmektedirler. Davranışlarında sadece salt erdeme yönelik değil, aynı zamanda para kazanmalarına ve toplumun refahı artıracak eylemlere dönük cevaplar vermişlerdir.

Sonuç olarak Teleolojik bakış açısını öne çıkaran “Mustafa Bey ikilemine” karşı görüşmecilerimizin verdiği cevaplardan, Batı kaynaklı etik kuramların bire bir oturmasa da çoğunlukla iş dünyamızda yer edindiğini görmekteyiz. Görüşmecilerimizin tamamı “Mustafa Beyin”

davranışını deontolojik/erdem etiği ölçülerine göre doğru kabul etmedikleri anlaşılmaktadır. Bununla beraber bazı görüşmecilerimizin cömertlik, yardımseverlik gibi erdemleri de kullanarak toplumsal sorunlar karşısında çözüm üretme gayreti içinde oldukları anlaşılmaktadır. Bu yönüyle bazı görüşmecilerimiz etik kuramlara “özgecil” bir tutumla yaklaştıkları görülmektedir.

KAYNAKLAR

- Arslan, M. (2005). *İş ve Meslek Ahlakı*. 2.Baskı. Ankara: Siyasal Kitapevi.
- Cevizci, A.(2008). *Etiğe Giriş*. 2.Baskı. İstanbul: Paradigma Yayıncılık.
- Çoşkun, C.A. (2004). *Toplam Ahlak*, 1.Baskı. İstanbul: Zaman Kitap.
- Çüçen, A.K. (1999). *Felsefeye Giriş*, 1.Baskı. Bursa: Asa Kitapevi.
- Ferrell, O.C., J. Freadrich and L. Ferrell. (2011). *Ethical Decision Making and Casing*. 8.Edition. USA: South_Western Cengage Learning.
- Ford, G. G. (2001). *Ethical Reasoning in The Mental Health Professions*, CRC Pres.
- Forsyth, D. R. ve W. R. Pope. (1984). Ethical Ideology and Judgment of Social Psychological Research : Multidimensional Analysis. *Journal of Personality and Social Psychological*. Vol.46. No.6, 1365-1375.
- Forsyth, D. R. (1980). A Taxonomy Of Ethical Ideologies, *Journal of Personality and Social Psychological*. Vol.39, No.1, 175-184.
- Frankena, W. (2007). *Etik*. A. Aydın (Çev.). 1.Baskı. Ankara: İmge Yayınevi.
- Hançerlioğlu, O.(1995). *Düşünce Tarihi*. 6.Baskı. İstanbul: Remzi Kitapevi.
- Hartman, L. P. and J. Desjardins. (2011). *Business Ethics*. 1.Edition. USA: Mcgraw-hill.
- İyi, S. (2011). Etik nedir? İ. Kuçuradi ve D. Taşdelen (Ed.). *Etik içinde*. 1.Baskı. Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Yayınları, 2011, 2-21.
- Kant, I. (2009). *Ahlak Metafiziğinin Temellendirilmesi*. İ. Kuçuradi (Çev.). 4.Baskı. Ankara: Türkiye Felsefe Kurumu Çeviri Dizisi.
- Kılıç, R. (2009). *Ahlakın Dini Temelleri*. 1. Baskı. Ankara: T.D.V Yayınları.
- Kıllıoğlu, İ. (1988). *Ahlak ve Hukuk İlişkisi*. 1.Baskı. İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları
- Kınalızade, Alim Efendi. (2011). *Ahlak-ı Ali*. 2.Baskı, A. S. Oktay İstanbul: İz Yayıncılık
- Kiraz, C. (2007). *Kur'an'da Ahlak İlkeleri*. 1.Baskı. İstanbul: Emin Yayınları

- Kök, S.B. (2012). İş Ahlakı ve Etik Yaklaşımlar. Ö. Torlak ve F. Dalyan (Ed.). *İşletmelerde Sosyal Sorumluluklar ve Etik* içinde. 1.Baskı. Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Yayınları, 2012, 59–85.
- Özgener, Ş.(2009). *İş Ahlakının Temelleri: Yönetmel Yaklaşımı*, 2.Baskı. Ankara: Nobel Yayın Dağıtım.
- Özlem, D.(2010). *Etik-Ahlak Felsefesi*, 2.Baskı. İstanbul: Say Yayınları.
- Peffer, R.G. (2001). *Marksizm, Ahlak ve Toplumsal Adalet*. 1.Baskı. İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Schumacher, E.F.(2002). *Küçük Güzeldir*. O. Deniztekin (Çev.). 4.Baskı. İstanbul: Cep Kitapları A.Ş.
- Shaw. W.H. and V. Barry .(1996). *Moral Issues in Business*. 5.Edition. USA: Wadsworth Inc.
- Trevino, L. and K. A. Nelson. (2011). *Managing Business Ethics*. 5.Baskı. USA: John Wiley and Sons Inc.
- Ülgen, H. ve K. Mirza. (2007). *İşletmelerde Stratejik Yönetim*, 4.Baskı. İstanbul: Arıkan Basım Yayınları.
- Yaran, C. S. (2010). *Ahlak ve Etik*, 1.Baskı. İstanbul: Rağbet Yayınları.
- Yaran, C. S. (26-28 Kasım 2010). Erdem ve Ödev Etiği Açısından İslam Ahlak Felsefesi. *Bilim, Ahlak ve Sanat Bağlamında Çağdaş İslam Algılamaları Uluslararası Sempozyumu*. Samsun. 403-423
- Yazıcı, S. (2007). Etik. D. Taşidelen (Ed.). *Felsefe* içinde. 1.Baskı. Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Yayınları, 2007, 141–167.
- Yazıcı, S. ve A. Yazıcı (25-26 Mayıs 2009). Erdem Ahlakı ve Kamu Etiği. *Kamu Etiği Sempozyumu*. Ankara: TODAİE.
- (<http://tdkterim.gov.tr/bts/>, erişim tarihi: 18.12.2012)